

LUNDS
UNIVERSITET

INSTITUTIONEN FÖR PSYKOLOGI

”Man skall förlåta men aldrig glömma.”

Krigsupplevelsers påverkan på identitetens utformning hos bosniakiska ungdomar i Sverige

Fikret Cvrk

Kandidatuppsats vt 2009

Handledare: Roger Sages

Sammanfattning

Denna studie undersökte eventuella skillnader i krigsupplevelsers påverkan på identitetens utformning mellan två grupper av bosniakiska ungdomar. Den handlade om de bosniaker som emigrerade till Sverige före eller omedelbart efter början av kriget i Bosnien 1992 och de bosniaker som upplevde kriget och kom till Sverige efter 1995. Datainsamlingen i min uppsats skedde genom kvalitativ metod, det vill säga genom intervjuer baserade på öppna frågor, där den intervjuade fick möjlighet att själv rapportera om sina upplevelser. Insamlad data från intervjuerna analyserades genom två textanalysprogram; Sphinx-lexica och MCA – Meaning Constitution Analysis. Resultaten visade att det finns skillnad mellan förkrigs- och efterkrigsungdomarna på teman krigsupplevelser, upplevelsernas påverkan och anpassningen i Sverige. Resultaten visade ingen skillnad på temat kulturell identitet. Den huvudsakliga orsaken till känsla för kulturell identitet hos intervjupersonerna är minnen från kriget som minnen kring det förstörda hemlandet, deportation till utlandet, mördade personer som var deras fäder, släktingar och medlemmar i samma etniska grupp.

Nyckelord: Bosniaker, krig, upplevelser, påverkan, identitet, anpassning, Sphinx-Lexica, MCA- Mening Constitution Analys

Innehållsförteckning

Introduktion	5
Inledning	5
Begreppet Bosniaker	5
Bosniakernas ursprung, etnicitet, kultur och livssituation i Bosnien	6
Teori	8
Socialisation och identitetsutveckling	8
Krigs- och andra traumatiska upplevelsers påverkan	9
Krigs- och andra traumatiska upplevelsers påverkan på barn	9
Studier om Shoas påverkan på judar	11
Krigs- och andra traumatiska upplevelsers påverkan på familjen	11
Tidigare forskning	12
Invandrarungdomars anpassningsprocess i Sverige	12
Bosniakiska ungdomars anpassningsprocess i Sverige	14
Syfte och frågeställning	15
Metod	15
Fenomenologin	16
Intervju med öppna frågor	16
Deltagarna	17
Urval och presentation av intervjupersonerna	17
Fördelar och nackdelar med gemensamt ursprung som intervjupersonen	19
Procedur	20
Tillvägagångssätt	20
Sphingx-Lexica	20
MCA- Mening Constitution Analys	22
Etiska frågor	26
Validitet	27
Resultat	27
Krigsupplevelser	29
Upplevelsers påverkan	30
Kulturell identitet	31
Anpassningen i Sverige	31
Föräldrarnas krigsupplevelser	32

Föräldrarnas påverkan av krigsupplevelser och deras egna barnsuppfostran	33
Diskussion	33
Temapunkter	33
Sammanfattning och avslutande reflektioner	37
Vidare forskning	38
Begränsning med studien	39
Referenser	40
Bilagor	42
Bilaga 1 – Projektbeskrivning	42

Introduktion

Inledning

Globaliseringen har på kort tid förändrat vår värld och orsakat stora förändringar i livsvillkoren för människor. Den innebär förflyttningen av människor, varor och kapital över jorden och den medför att tidigare stabila kulturella sammanhang nu är i ständig upplösning medan det mångkulturella samhället är på framväxt. Global ordningen drivs inte fram genom ett slags kollektiv mänsklig vilja utan genom ett anarkistiskt och slumpmässigt vis och genom en blandning av olika inflytande (Giddens, 2003). Förflyttningen av människorna i denna process sker ibland på grund av olika katastrofer och bland annat kriget i mitt hemland Bosnien. I detta sammanhang skriver Magnusson (1993):

För de bosniska muslimerna är kriget en katastrof. Tiotusentals människor, kanske mer än hundratusen, har dött och mångdubbelt fler är invalider. Mer än hälften av den muslimska befolkningen har tvingats lämna sina hem och många har flytt till andra länder. Detta är i sig tillräckligt, men därtill kommer den systematiska och medvetna förstörelsen av det som skapat och upprätthållit människors identitet. Vad som nu sker är med andra ord ett kulturmord (s. 36).

De bosniakiska familjer som har flytt till andra länder lever med minnen av det förflutna kriget och sitt förstörda hemland. Spridda över hela världen uppfostrar bosniaker sina barn i mångkulturella samhällen. Med tanke på situationen i vilken bosniaker befinner sig, 14 år efter kriget, gör att det blir intressant att undersöka hur minnen av det förflutna kriget påverkar bosniakiska ungdomar när det gäller identitetens utformning och anpassning till det svenska mångkulturella samhället.

För att underlätta läsarens förståelse av undersökningen ger jag en kort inblick i begreppet bosniaker och därefter följer en beskrivning av bosniakiskt ursprung; etniciteten, kulturen och livssituationen i Bosnien. Jag använder mig av Magnussons (1993) skrift *Den bosniska tragedin* och Imamovic (1998) bok *Historija bosnjaka*.

Begreppet Bosniaker. I början av den här uppsatsens insåg jag behovet av en kort förklaring av begreppet bosniaker. Detta begrepp innefattar bosniska muslimer som är den största av de tre folkgrupperna i Bosnien och Hercegovina. På grund av att bosniaker inte är ett vanligt namn för bosniska muslimer utanför Bosnien gör att många människor i Sverige och andra länder inte känner till detta begrepp. Imamovic (1998) skriver att de tre etniska grupperna i Bosnien, serber, kroater och muslimer, före andra världskriget hade ett

gemensamt namn nämligen bosniaker. Detta namn, bosniaker, har bara bosniska muslimer behållit tills idag. Giddens (2007) skriver att "Det krig som 1992 bröt ut i Bosnien mellan serber, kroater och muslimer ledde till serbernas etniska rensning av de bosniska muslimerna. Tusentals muslimska män sattes i interneringsläger och man våldtog systematiskt muslimska kvinnor" (s. 403). I samband med detta och som följd av angreppet mot Bosnien och Hercegovina i april 1992 och folkmordet av muslimska bosniaker, började det bosniska folket återigen använda namnet bosniaker som är nationalbeteckning för bosniska muslimer. Imamovic (1998) påpekar att när det gäller bosniaker som muslimer, så är huvudorsaken till deras migrationer oftast folkmord som utförts i nästan tre århundraden av deras romersk katolska eller bysantinsk ortodoxa grannar men även av olika balkanländer och även andra länder.

Bosniakiska ursprung, etnicitet, kultur och livssituation i Bosnien. Magnusson (1993) skriver att landskapet Bosnien och Hercegovina invandrades av Slaverna under 600-talet e Kr. Den kroatiska och serbiska stadsbildningen, liksom Ungern gjorde anspråk på området under medeltiden. Dessa grannar lyckades emellertid inte under en längre period dominera Bosnien. Till den förste oberoende härskaren räknas *Kulin ban* (omkring 1180-1205). Under denna period framträder Bosnien som självständig stat och utvidgar sitt välde över stora delar av dagens Kroatien och Serbien-Montenegro. Vidare skriver Magnusson att i det medeltida Bosnien fick den bogomilska kättarrörelsen fotfäste just här i gränsområdet mellan den romerska och bysantinska kristendomen. Denna rörelse som var kritisk till centrala aspekter i den kristna läran och kyrkan blev i denna period statsreligion i Bosnien. De lyckades hålla stånd mot alla försök att slå deras kätteri till år 1463 när turkarna erövrade Bosnien. Imamovic (1998) skriver att vid turkarnas ankomst i mitten av 1400-talet och under 1500-talet, accepterar denna regions brokiga befolkning så småningom islam. Under den här tiden formades bosniskmuslimsk eller kort sagt bosniakiskt etnicitet på bosnisk mark. Detta blev bosniskslaviskt etniska botten och bosniskt språk visavi andra sydslaver med samma språk, (serber, kroater) men med olika religions- och kulturell-politiska erfarenheter.

Magnusson (1993) skriver att under den österrikiska ockupationen 1878-1918 blev bosniaker minoritet i en kristen stat och på grund av politiska förändringar utvandrade en stor del av bosniakerna från Bosnien. I mellankrigstidens Jugoslavien var situation svår för bosniaker. Magnusson skriver att bosniaker utsattes för trakasserier och förföljelser, i vissa fall brutalt våld. Under andra världskriget blev Bosnien och Hercegovina den centrala skådeplatsen för blodiga serbiska massakrer på kroater och muslimer. Under denna period

förlorade 75 000 muslimer livet. Bosnien skilde sig från övriga jugoslaviska republiker för att det inte fanns någon folkgrupp som utgjorde en majoritet av invånarna fast kommunistpartiet under mellankrigstiden gjorde uttalande som kunde tyda på att bosniaker potentiellt utgjorde en distinkt folkgrupp. Magnusson skriver vidare att den allmänna uppfattningen var att muslimer med tiden skulle assimileras och identifiera sig som antingen kroater eller serber. Under perioden efter andra världskriget fram till 1970-talet kunde bosniaker enbart definiera sig som ”serbisk muslim”, ”kroatisk muslim” eller ”nationellt obestämd muslim”. Som ”muslimer” i nationell mening bekräftades bosniaker för första gången på 1970-talet. Under 1990-talet förekom upplösning av Jugoslavien och den 6 april 1992 erkändes Bosnien och Hercegovina som suverän stat av EG och USA, liksom många andra länder. I maj 1992 började kriget i vilket den jugoslaviska/serbiska sidan var mest överlägsen i fråga om vapen och material. Resultatet av detta blev, enligt Magnusson, påtvingade folkomflyttningar som genomfördes ofta mycket brutalt: människor misshandlades, torterades och mördades, deras egendom beslagtogs, plundrades eller brändes. Enligt samstämmiga uppgifter från Amnesty, FN och andra organ, utmärkte sig de serbiska motståndsrörelserna och arméförbanden på ett särskilt sätt när det gäller allvariga övergrepp mot civila. Kivlings (2002) studie om relationen mellan posttraumatiska symptom och livet i exil i patientgrupp av flyktingar från före detta Jugoslavien visar att 31 av 35 traumatiserade är muslimer. Denna grupp har varit massivt traumatiserad. Deras svar på frågor har i hög grad avslöjat traumatiska händelser som är en del av den genocid som riktad emot Muslimers population, så kallad etnisk rensning. Imamovic (1998) skriver att enligt förteckningen från 1991 utgjorde bosniaker, under etnisk-religiöst namn muslimani, den tredje nationen i före detta Jugoslavien. Över 80 % muslimer i före detta Jugoslavien levde i Bosnien och Hercegovina vilket motsvarade 1 905 018 människor eller 43,7 % av befolkningen i Bosnien och Hercegovina.

I denna korta presentation av bosniakisk historia ser vi att bosniaker i Bosnien bor tillsammans med flera etniska grupper bland annat serber, kroater, judar och romer och att de har vanan att bo i en multikulturell omgivning. Genom ett gemensamt liv med andra etniska grupper i Bosnien har de sig lärt att anpassa sig och bevara sina traditionella normer och värderingar. Som följd av historiska händelser i Bosnien och deportationen av bosniaker inom och utanför de bosniska gränserna har känslan ökat för den egna gruppen och bevarandet av traditionella normer och värderingar hos bosniaker.

Teori

Den övergripande teoretiska utgångspunkten behandlas i fem delar. I första delen tar jag upp en diskussion som bygger på Meads (1976) teori om socialisationsprocessen i vilken individen blir till den sociala människan utifrån symbolisk interaktionistisk perspektiv och diskussion som bygger på Eriksons (1978) aspekt om identitetsutformning. I andra delen diskuteras krigs- och andra traumatiska upplevelsers påverkan på människor utifrån Freedys och Hobfolls (1995) och Cullbergs (2003) forskning. I den tredje delen beskrivs resultat av forskningar om krigs- och andra traumatiska upplevelsers påverkan på barn, senare i livet utifrån Christiansons (1994) och Gustafsson, Böhms och Lorins (1981) forskning. I den fjärde delen diskuteras holokaust påverkan på judar utifrån Carmil och Breznitzs (1991) och Weisæth och Mehlums (1997) forskning. I femte delen tas en diskussion upp om krigs- och traumatiska upplevelsers påverkan på familjelivet utifrån Carter och McGoldricks (red.) (1989) forskning.

Socialisation och identitetsutveckling. Mead (1976) behandlar socialisationsprocessen som innebär att den biologiska individen förvandlas till en medveten organism. Individen utvecklas genom relation till andra individer och en social erfarenhets- och aktiv process. Mead menar att individen intar den generaliserade andras attityd gentemot sig själv. Under individens socialisationsprocess, påpekar Mead, har symbolerna och språket central betydelse och genom dess användning tar individen den andras roll i sitt fortsatta beteende. Individen antar också den andras attityder gentemot olika sidor och aspekter av de gemensamma sociala aktiviteter i vilka de är engagerade. Han beskriver de två generella stadierna i individens utvecklingsperiod, leken och spelet. Mead påpekar att det som försiggår i spelet försiggår i barnets liv hela tiden. Genom dessa stadier utvecklas jaget fullständigt. Människoindividen godtar de organiserade sociala attityderna och uppfattar åsikter, normer och förväntningar hos den generaliserade andre som en enhet, bestående av gruppen till vilken han hör. Med detta blir individen medveten om sig själv som en individ och utvecklar ett jag och en personlighet. Individen formar sig till något som kan fungera i den sociala organisationen och det innebär att individen kan bedöma sig själv i förhållande till den grupp i vilken individen hör hemma. Organiserade attityder när det gäller egendom, religionskulturer, utbildningsprocessen och förhållanden i familjen gör samhället möjligt. Med detta kan individen stå ensam, för sig själv gentemot världen runt henne men hela tiden i interaktionen med andra människor och beteenden. I den nya omgivningen tillkallas rösterna från det förflutna. Å en sida tar individen de andras attityd i en grupp och denna yttre sociala värd för att tillhöra ett samhälle och för att

kunna tänka, men å andra sidan förändrar individen det samhälle till vilken han hör med sina reaktioner på de sociala attityderna. Vidare menar Mead att individen inte kan bli sig själv om han inte är medlem i gruppen där det finns gemensamma attityder som kontrollerar allas attityder. Individen vänder ständigt tillbaka till sin sociala grupp och i varje anpassning till en viss omgivning blir individen annorlunda och genom detta påverkas även omgivningen som individen anpassar sig till (Mead, 1976).

Erikson (1978) ser individens utveckling genom faser, där varje fas innehåller en psykosocial konflikt. Han anser att sökandet efter identiteten är ett grundläggande mänskligt behov som är lika viktigt som mat, trygghet och sexuell belåtenhet. Han menar att de centrala identitetssegenskaperna är en inre känsla av att vara en och samma person genom livet. Identitetsupplevelsen är beroende av de biologiska, psykologiska och sociala aspekterna hos varje individ. Våra unika känslor finns inom den psykologiska aspekten av vår identitet, våra intressen, behov och försvarsmekanismer. Erikson skriver om olika utvecklingsfaser under olika perioder av livet, där varje utvecklingsfas innehåller en utvecklingskonflikt som behöver hanteras. Barnet genomgår upplevelsen av den egna kroppen och dess behov under sitt första levnadsår fram till puberteten. Upplevelsen uppstår också genom de olika slag av känslor som tidigt uppstår gentemot föräldrar och syskon. Dessa är tillit kontra misstro (0 – 1,5 år), självständighet kontra tro på egen förmåga (1,5 – 3 år), initiativ kontra skuld-känslor (3 – 5 år), aktiv kontra känslor av underlägsenhet (6 – 12 år), och under ungdomstiden (13 -18 år) konflikten mellan identitet kontra identitetsförvirring. Utan de tidigare positiva krislösningarna är det svårt att utveckla en stabil identitet under tonåren. Vid negativa krislösningar präglas puberteten av sökandet efter en identitet (Erikson, 1978).

Krigs och andra traumatiska upplevelsers påverkan. Freedy och Hobfoll (1995) har i sin undersökning om traumatisk stress skrivit att kriget är en skräckinjagande erfarenhet som anstränger varje fysisk och psykologisk resurs och lämnar ett oförglömligt spår på psyket långt efter det att kriget är stoppat. Detta skiljer sig från många andra traumatiska livshändelser. Cullberg (2003) menar att krisen är en förutsättning för utveckling och självkänedom – den kan också innebära inkörsporten till livslång psykisk invaliditet. Vidare menar han att krigschocken är en välkänd reaktion på en överväldigande upplevelse av dödsfruktan, hjälplöshet och kaos.

Krigs och andra traumatiska upplevelsers påverkan på barn. Christiansons (1994) forskning om krigs- och andra traumatiska upplevelsers påverkan på barns framtida liv menar

att barns reaktioner liknar på många sätt de vuxnas reaktioner. På samma sätt som vuxna reagerar barn med starka känslor på synintryck, luktförnimmelser och andra sinnesintryck som associeras med den traumatiska upplevelsen. Hur hårt barnen drabbas och hur bra de lyckas ta sig igenom en kris beror också på barnens ålder och mognad. Ju äldre och mognare barnen är, desto bättre förmåga har de att konfrontera starka känslor och bearbeta dem och desto mindre beroende är de av de vuxnas reaktioner. Enligt Böhms (1981) resultat från forskningen om psykiska reaktioner vid katastrofer gör barn i åldern 3 – 11 år viktiga framsteg i utvecklingen. Förlusten av den ene eller båda föräldrarna kan sätta märkbara spår hos barn och upplevas på en mängd olika sätt. En vanlig flyttning kan vara en besvärlig upplevelse för barn för att de upplever sin närmiljö känsligare än vuxna. Att ge sig av hemifrån innebär för barn en dramatisk upplevelse. De mest betydelsefulla faktorerna för barn är att omflyttningen inte förenas med en tvångsseparation från föräldrarna. Separationen från föräldrarna kan innebära en mycket allvarlig upplevelse för barn och särskilt det plötsliga och oförberedda sätt som den ofta sker på under krigs- och katastrofförhållanden. Christianson (1994) anser att genom sin känslighet för separation från den primära föräldern drabbas barnen speciellt hårt under tvångsseparationer t ex under kriget. I synnerhet mycket unga barn kan inte se en tvångsförflyttning av godo även om syftet är att få bättre skydd. Det unga barnet upplever en frånvarande moder eller primär förälder som ond och reagerar med att skjuta undan minnesbilden av henne vid en separation. Flyttningar, särskilt upprepade flyttningar, är också starka upplevelser för barn.

Böhm (1981) anser att barnens känslighet under bombanfall och beskjutning som innebär förstörelse av hus och egendom, fysiska skador och död i begränsad omfattning har att göra med den verkliga upplevelsen. Barns eventuella rädsla är i stor omfattning beroende av föräldrarnas reaktioner. Familjens splittring under ett krigstillstånd där fadern måste rycka in i någon form av krigstjänst orsakar att balansen inom familjen förskjuts. Frånvaron av fadern kan bli till en starkt laddad fantasibild hos barnen samtidigt som fadern för in sina egna traumatiska erfarenheter av kriget vilket kommer att påverka familjens fortsatta liv. De faderlösa familjerna har en viss tendens att leva mer tillbakadragna gentemot omgivningen än de återförenade som får förbättrade kontaktytor gentemot det omkringliggande samhället. I dessa situationer hjälps ofta barn till återanpassning av kvarvarande delar av familjen. Barnet tar nya roller i familjen och kan klara många uppgifter som den förlorade fadern tidigare skötte. Christianson (1994) anser att barn drabbas av katastrofer direkt genom att själva uppleva de traumatiska ögonblicken, eller genom att bli vittne, eller indirekt genom att familjemedlemmar varit utsatta. De vuxnas oro tas genast upp av barnet (även av mycket unga

barn), som speglar sig i de vuxnas reaktioner. Traumatiska intryck bevaras tyvärr lika bra, ibland till och med bättre i barns minnen.

Studie om shoas (katastrof) påverkan på judar. Carmil och Breznitz (1991) har gjort en studie om extremt stressfulla upplevelser i relation till politiska attityder, religiös tro och framtida orientering hos judar som överlevde shoa. De har jämfört de överlevande från shoa och deras barn med två kontrollgrupper med hänsyn till politisk attityd, religiös tro och framtida orientering. De har konstaterat att till och med fem decennier efter traumatiska upplevelser har de efterlevande och deras barn en annan syn på det än de som inte har upplevt shoa. De som har varit utsatta för trauma utifrån shoa uttrycker mindre extrem politisk preferens. Traumat har inte ändrat deras politiska orientering utan den har enbart modifierats. Hos ett stort antal av dem som har överlevt shoa finns inte bara betydelsen i trauman utan även i deras fortsättning att existera, i bortsättning från smärta, i sin tro till Gud och i tron om en bättre framtid. Weisæth och Mehlum (red)(1997) skriver att förintelsen av judar var så traumatiserande för de som överlevde att traumat gått vidare också i de familjer som bildades efter kriget. Förintelsen kan i många familjer ha varit en grund som höll samman familjen och där upplevelsen av traumat överfördes till nästa generation. Premisserna för känsla av samhörighet i dessa familjer kan bland annat vara att familjen aldrig får glömma det som hänt, och på grund av förintelsen måste familjen till exempel sörja. Förintelsen kan bli det osynliga bandet av lojalitet som de levande familjemedlemmarna har knutit till dem som mördades. Således, barn som bryter mot denna lojalitet kan få konflikt med föräldrarna

Krigs och andra traumatiska upplevelsers påverkan på familjen. McGoldrick och Carter (1989) använder sig av modellen "Familjens livscykel" för att belysa problem som uppstår i en familj. Problem utvecklas över tiden, samtidigt som familjen redan har de ärvda problemen från tidigare generationer. Denna modell omfattar familjens emotionella system under minst tre generationer. Enligt författarnas uppfattning består den normala familjen av en vertikal och en horisontell axel. På den vertikala axeln finns stress i form av myter, traditioner och tabubelagda områden som går i arv från en generation till en annan. Dessa aspekter av vårt liv är givna till oss. På den horisontella axeln finns olika former av stress allt eftersom familjen rör sig framåt i tiden, och det är exempelvis övergångar i livscykel och oförutsägbara händelser som plötsliga dödsfall, kroniska sjukdomar eller krig. Traditionellt inbegriper detta till exempel nu levande fars- och morföräldrars inverkan på familjen, men även döda far- och morföräldrar kan ha avgörande betydelse för föräldrarnas förhållande till

sina barn under många år. Smärtsamma upplevelser som sjukdom och död är särskilt svåra att integrera för en familj och kommer därför att ha långtgående effekter på förhållandet till de kommande generationerna. Författarna behandlar särskilt överförande av trauman, det vill säga att familjeattityder, tabuföreställningar och förväntningar förs vidare till nästkommande generation. Stress finns dels från upplevelser från den förflutna generationen och från upplevelser där familjen rör sig genom sitt livs cykel och dels från livet i nutiden skapade av den sociala, ekonomiska och politiska kontexten. Kulturella faktorer spelar den huvudsakliga rollen i familjens väg genom livscykeln. Moderna familjer karaktäriseras, enligt författarna, av val i mellanmännsliga förhållanden, som vem ska vi gifta oss med, var ska vi bo, hur många barn ska vi ha, hur vi ska precisera förhållande inom kärnfamiljen och storfamiljen och hur ska vi lokalisera familjens uppgift.

Tidigare forskning

I detta avsnitt presenteras forskning om invandrarungdomarnas anpassningsprocess i Sverige och de problem de upplever i samband med denna process. Avsnittet baseras främst på Ahmadi och andra författares forskning (2003) om ungdomar med utländsk bakgrund, Angel och Hjerns (1999) grundläggande kunskaper om flyktingbarns och deras familjers livsvillkor i hemlandet och i exil, samt Ålunds (et al.1998:7) forskning om bosniska flyktingar och bosnier i Sverige.

Invandrarungdoms anpassningsprocess i Sverige. Ahmadi et al. (2003) skriver att många invandrare bär med sig svåra och omänskliga upplevelser från sina hemländer.

Utvandrare bär med sig ett djupt och välgömt lager av kulturella referenser inlärd i det gamla landet. I kontakt med det nya landet påverkas dessa kulturellt betingade tolkningsscheman, de bearbetas till nya, specifika skepnader. Hur mycket som överförs till barnen är en väsentlig fråga, samt hur mycket den unga generationen i sin tur omformar föräldrarnas världssyn och anpassar den till sin uppväxtmiljö (Ahmadi et al.,2003. s. 25)

Allteftersom att invandrare upplever brytningar, separationer och förluster när de på obestämd tid måste lämna sitt land, drabbas de av kriser. Utöver det kan flyktingar ha upplevt svåra tragedier som fördjupar krisen och försvårar omställningen till det nya landet. Nostalgi är det dominerande känslomässiga tillståndet bland invandrare som av ett eller annat skäl måste ha tvingats lämna sitt land och detta tillstånd innefattar vissa minnen av det förflutna. Minnena kan innehålla både positiva och sorgliga komponenter.

I samband med detta anser Angel och Hjern (1992) att en del invandrare hamnar i stagnation som kan utvecklas till en nostalgisk fixering. Individen fastnar då i sina minnen och accepterar inte den aktuella verkligheten. Minnen återkommer till individen i form av brutalt förtryck eller krig. Minnen som genomsyrar deras tankar och känslor. Varje människas reaktionsmönster är individuellt men de flesta människor utvecklar olika former av psykiska symptom eller lidande. Psykiskt trauma innebär en plötslig, oväntad händelse som oftast innebär livsfara för subjektet eller den närstående personen och som får den drabbade att känna en överväldigande känsla av hjälplöshet. Att se sin närstående misshandlas, dödas eller arresteras eller att själv utsättas för övergrepp är några exempel på psykiskt traumatiserande upplevelser som är vanliga hos flyktingar. Vidare skriver författarna att kring var fjärde eller femte vuxen flykting som kommit till Sverige under senare år har varit utsatt för tortyr. Det är inte bara barnens upplevelser som har betydelse utan det är viktigt att se att även de traumatiserade barnen har föräldrar som i stor utsträckning utsatts för tortyr och krigsupplevelser. Många barns upplevelser under krig och förföljelse är definitivt att betrakta som psykiska trauman. Treåringen minns enstaka kortvariga trauman, eller delar av längre eller upprepade trauman. Under uppväxten omarbetas dessa minnen, då barnets bearbetnings- och perceptionsförmåga utvecklas och förändras. Förskolebarn är, enligt författarna, känsliga för sina föräldrars reaktioner och de reagerar snabbt på en föräldrars oro, vilken förstärker barnets egen oro. Skolbarnen uppvisar ett bredare spektrum av post-traumatiska reaktioner och de tänker i fantasin ut en inre handlingsplan för sitt fortsatta handlande. Många flyktingbarn som kommer till Sverige har upplevt omskakande händelser som de har svårt att sätta in i något vettigt sammanhang. Sökandet efter den egna historien aktualiseras nästan alltid i tonåren. Många flyktingbarn i Sverige kommer från traditionella samhällen och kulturkretsar där familjen står för den sociala tryggheten, och till den sociala tryggheten hör även alla de viktiga personer som tillhör den utvidgade familjen. De mest känslomässiga förlusterna för barnen i landsflykt, är de förluster av signifikanta människor som stått dem mycket nära. Barnen drabbas också av förlusten av bilden av den allsmäktige vuxne, där den vuxne klarar av att skydda sitt barn, men som nu i landsflykt blir utsatt, beroende och degraderad.

Ahmadi et al. (2003) behandlar bakomliggande faktorer till bland annat brottslighet hos ungdomar med utländsk bakgrund. Denna forskning fokuserar på de problem som invandrarungdomar möter i sin jaguppfattning, då de splittras mellan två kulturer. Ahmadi belyser att ungdomarnas handling och tolkning av sin omvärld i förhållande till de kulturella referenser som finns lagrade i dem i form av tidigare inlärningsprocesser. De kulturella

referenserna prioriterar gruppens värde framför individens och sammanhänger med ungdomars umgängesmönster och består av val av blivande fru, barns uppfostran, relation till religion, val av yrke, boendemönster, relation till auktoritet och syn på könsroller. På grund av detta hamnar ungdomar i en kris som Ahmadi kallar kulturtillhörighetskris. Med detta menas att ungdomar befinner sig mellan en stark bundenhet till sitt hemland och mellan de krav som det nya samhället ställer på dem, särskilt tydlig blir denna splittring? hos ungdomar som tillhör traditionella familjer.

Bosniakiska ungdomars anpassningsprocess i Sverige. Den unga generationens invandrare i det svenska samhället strävar efter att förena det etniska minnet med den omgivande miljön, eller som Ålund et al. (1998:7) uttrycker det: den unga generationen invandrare utforskar kritiskt det etniska minnets förråd av metaforer, förebilder, kulturelement o.s.v. samtidigt som de relaterar till de omgivande reella livsvillkoren här och nu. De försöker bygga upp sin identitet med fotfäste i det vardagliga livet i Sverige. Till följd av kriget i Bosnien utfärdade den svenska regeringen permanent uppehållstillstånd för ca 50 000 bosniska asylsökande som befann sig i Sverige år 1993. Bland de 50 000 bosniska medborgare ingår, enligt Ålund, bosniska muslimer, kroater och serber.

Frisen (2006) skriver att ungdomarna med utländsk härkomst i dagens Sverige skiljer sig från den svenska majoriteten utifrån språk, religion, kultur och utseende. Oavsett orsaken till migration från sitt ursprungsland kommer den etniska identiteten, förr eller senare, att bli något som man behöver komma att hantera. Många invandrare som har kommit till Sverige under de senaste decennierna är flyktingar. Det har inte varit deras vilja att lämna sitt hemland eller avsikt att emigrera. De har tvingats lämna sitt hemland för att överleva. Många av dessa drömmer om att återvända till hemlandet när förhållandena blivit bättre och de är måna om att barnen ska lära sig hemlandets språk och kultur. Men det finns också de som tänker att de aldrig någonsin ska återvända till hemlandet på grund av de förhållandena som finns i hemlandet eller då det finns möjlighet till en bättre framtid för deras barn i Sverige. I dessa situationer är man inställd på att anpassa sig till ett liv i Sverige för framtiden och man tänker på ett annat sätt kring sin tillhörighet. Vad som kommer att hända med den etniska identiteten efterhand hos människor som har flytt från sitt hemland beror på vilka förutsättningar som finns för den etniska gruppens sociala och kulturella överlevnad. Förutsättningarna som föräldrarna har gett i sin uppfostringsstrategi kommer att ha stor betydelse för ungdomarnas ställning till sin etniska identitet.

Bosnier kom till Sverige 1992 i samband med Bosniens krig för självständighet. Det som är karaktäristiskt för denna etniska grupp är att de, före kriget, bodde i fasta sociala grupper där släktingars närhet och auktoritära sammanhang dominerade. De är patriarkaliska familjer där pappan har dominans. Varje avvikelse av kulturella, moraliska och traditionella normer fördöms inom familj och av släkt liksom av andra invånare i omgivningen. Dessa relationer och normer tjänade syftet att beskydda bosnier som etnisk grupp. I kriget 1992-1995 dödades många män och många familjer befann sig på flykt i Bosnien eller till länder i väst. En del bosniska ungdomar befann sig som barn i kriget i hemlandet och upplevde själv de omänskliga händelserna. Den andra gruppen av bosniska ungdomar upplevde kriget genom medier och föräldrarnas eller släktingars berättelser då de befann sig utanför hemlandet.

Syfte och frågeställning

Denna studie syftar till att undersöka eventuella skillnader i krigsupplevelsers påverkan på identitetens utformning mellan två grupper bosniakiska ungdomar nämligen de bosniaker som har emigrerat till Sverige före eller omedelbart efter början av kriget i Bosnien 1992 och de som har upplevt kriget och har kommit till Sverige efter 1995.

Mina huvudfrågor är:

1. Hur ser eventuella skillnader ut i krigsupplevelser mellan bosniakiska ungdomar som har emigrerat till Sverige före eller omedelbart efter början av kriget 1992 och de som har upplevt kriget i Bosnien och har kommit till Sverige efter 1995?
2. Hur utformar dessa bosniakiska ungdomar sin identitet i det svenska mångkulturella samhället med hänsyn till krigsminnen från hemlandet?
3. Hur påverkas bosniakiska ungdomsidentitetens utformning av föräldrarnas krigsminnen?

Metod

Vid insamling av data till studien kvalitativa metoder användes, det vill säga intervjuer som öppna frågor. Tolv bosniska ungdomar och sex föräldrar intervjuades. Data från dessa intervjuer analyserades genom två textanalysprogram; Sphinx-lexica och MCA – Meaning Constitution Analysis.

Den här studien handlar om krigsupplevelser hos bosniakiska ungdomar och hur upplevelserna påverkat identitetens utformning i det svenska samhället. Uppsatsen baseras på en vetenskaplig position som grundas på fenomenologin, som enligt Kvale (1997) intresserar sig för klargörande av individens syn på världen, för beskrivning av innehåll och struktur hos

individernas medvetande, samt för att skapa förståelse för den kvalitativa mångfalden hos deras upplevelse. Inledningsvis använde jag mig av Moustakas (1994) *Phenomenological Research Methode*, då fenomenologiskt tänkande och våra medvetna upplevelser diskuterades, och Kvales (1997) fenomenologiska tänkande om kvalitativ forskning. Därefter presenteras Widerbergs (2002) *Kvalitativ forskning i praktiken* i diskussion om den kvalitativa forskningens betydelse, och Ryens (2004) i diskussion om för- och nackdelar med att forska om den egna kulturen. Vidare diskuteras mitt urval och en presentation görs av intervjupersonerna.

Fenomenologin

Moustakas (1994) anser att i den fenomenologiska vetenskapen existerar alltid förhållandet mellan externa perceptioner av naturella objekt och inre perception, minne och omdöme. Forskaren avhåller sig från antaganden, och fokuserar sig specifikt på ämne, framfusigt och troskyldigt. Våra medvetna upplevelser är en kombination av yttre objekts uppträdanden och objekt som består i vårt medvetande baserat på minne, avbildning och betydelse. Minnenas betydelse kan bli direkt bekräftade av det som förekommer som objekt. Sålunda kan varje upplevelse bli utbredd i en kedja av meningar och essenser. Varje upplevelse innehåller en öppenhet för vidare upplevelser.

Enligt Kvale (1997) försöker fenomenologin förstå den kvalitativa mångfalden hos människornas upplevelser och göra deras väsentliga mening explicit. Fenomenologin är ett försök till att direkt beskriva upplevelsen, utan att hänsyn tas till upplevelsens ursprung eller orsak. Det innebär att studera individers perspektiv på sin värld, deras strävan att i detalj beskriva mångfalden hos deras upplevelser och att göra deras huvudsakliga mening tydlig. Fenomenologin försöker gå utöver de omedelbart upplevda innebörderna för att göra det osynliga synligt. Fenomenologin har, enligt Kvale, relevans för strävan att klargöra förståelseformen hos den kvalitativa forskningsintervjun. Kvalitativ forskning, enligt Widerberg (2002), syftar till att forskaren får möjlighet att ta reda på ett fenomenets karaktär eller dess egenskaper och söker alltså primärt efter fenomenets innebörd eller mening. För att genomföra kvalitativ forskning använder sig forskaren av olika metoder som intervju, observation eller analys av dokument.

Intervju med öppna frågor

Genom att låta individen fritt formulera sina tankar kring den öppna frågan och associera fritt, kan forskaren få tillgång till hur individen konstruerar sin livsvärld och hur han eller hon

tolkar verkligheten (Maykut & Morehouse, 1994). Sages och Hernfeldt (1999) anser att en noggrann analys av betydelsen, såsom den konstrueras av individen, möjliggör att vi eventuellt generaliserar och formulerar typologier och klassifikationer på det enskilda planet. Författarna anser därför att det borde tillåtas individen att alltid uttrycka sig fritt och med sina egna uttryckssätt och sina egna villkor. Forskaren gör en noggrann formulering av frågan angående ett ämne av betydelsen för personen och det undersökta problem som personen svarar på. Utifrån detta sammanhang har projektbeskrivningen skrivits (se bilaga 1) där syftet definieras med mitt projekt och med tre öppna frågor som deltagarna fritt ska svara på.

Deltagarna

Urval och presentation av deltagare. Tidigare forskningar om bosniakiska ungdomar i Sverige baseras på olika aspekter av deras situation i Sverige. Ofta sker undersökningarna i samband med anpassningen i det svenska samhället och i sammansättningen med andra ungdomsgrupper. I denna studie undersökte jag eventuella skillnader i krigsminnens påverkan hos två grupper av bosniakiska ungdomar; de som lämnade Bosnien omedelbart vid början av kriget i Bosnien år 1992 och de som kom till Sverige efter kriget i Bosnien år 1995. I denna studie undersökte jag också två grupper av föräldrar och deras påverkan på sina barn. Varje grupp kallade jag med ett genomgående, kortare namn som jag använde i min analys. Dessa grupper var: Grupp1: *Förkrigsungdomar* - ungdomar som kom till Sverige före eller omedelbart efter början av kriget i Bosnien 1992. Grupp2: *Efterkrigsungdomar* - ungdomar som upplevde kriget och kom till Sverige efter 1995. Grupp3: *Förkrigsföräldrar* - föräldrar som kom till Sverige före eller omedelbart efter början av kriget i Bosnien 1992. Grupp4: *Efterkrigsföräldrar* - föräldrar som upplevde kriget och kom till Sverige efter 1995.

De två ungdomsgrupper inkluderade var för sig sex bosniakiska ungdomar (tre män och tre kvinnor) och varje föräldergrupp inkluderade var för sig tre föräldrar. Ungdomarna var mellan fem och tretton år under början av kriget i Bosnien 1992. Deltagarna som ingick i föräldragrupperna var under början av kriget i Bosnien äldre än de ovan nämnda ungdomarna. Deltagarna är ursprungligen från olika stadsområden i Bosnien och de är bosatta i olika stadsområden i Sverige. I gruppen som kom till Sverige efter kriget i Bosnien hade tre av ungdomarna endast mamman kvar i livet då pappan mördades under kriget i Bosnien och två ungdomar hade skilda föräldrar. I gruppen som kom till Sverige före kriget i Bosnien hade bara en ungdom endast mamman kvar i livet då pappan mördades under kriget i Bosnien. Andra deltagare i denna grupp hade både föräldrar. Nedan följer en kort presentation av deltagarna. Syftet med presentationen är att underlätta för läsarens förståelse av

undersökningsgrupperna. Genom denna presentation kan läsarna lära känna deltagarna och få en förståelse för deras situation i det svenska samhället. Denna visar också i vilken omfattning intervjupersonerna har anpassat sig till Sverige.

Deltagarna i gruppen *Förkrigsungdomar*:

EL är 24 år och kom till Sverige när han var åtta år. I Sverige har han bott ihop med föräldrarna tills han gifte sig. Han gifte sig för två år sedan med en bosniakisk kvinna och har en dotter. Han har tagit en magisterexamen och jobbar. Båda hans föräldrar är anställda. Han pratar bosniska och reser på sommaren till Bosnien där han har släktingar. Innan kriget i Bosnien bodde i staden Sarajevo.

EM är 26 år och kom till Sverige när han var nio år. Han är civilingenjör och har fast anställning. Han bor ihop med föräldrarna och har en yngre bror. Innan kriget i Bosnien bodde han i staden Banja Luka.

ES är 25 år och lämnade Bosnien när han var åtta år. Han är gift med en bosniakisk kvinna och jobbar som elektriker. Han har både föräldrarna i Sverige och reser regelbundet till Bosnien där han har släktingar. Innan kriget i Bosnien bodde han i staden Zvornik.

AL är 28 år och lämnade Bosnien när hon var elva år. Hon har tagit magisterexamen och är gift med en bosniakisk man. I Sverige har hon mamman och en bror. Pappan blev mördad i kriget i Bosnien. Innan kriget i Bosnien bodde hon i staden Prijedor.

ME är 22 år och lämnade Bosnien när hon var fem år. Hon har tagit kandidatexamen och jobbar. Hennes föräldrar bor också i Sverige. Hon reser till Bosnien på sommaren där hon har släktingar. Innan kriget i Bosnien bodde hon i staden Banja Luka.

SA är 29 år och lämnade Bosnien när hon var tolv år. Hon är gift med en bosniakisk man och har två barn. Hon jobbar och hennes föräldrar är i Sverige. Innan kriget i Bosnien bodde hon i staden Banja Luka.

Deltagarna i gruppen *Förekrigsföräldrar*:

FA är 31 år och lämnade Bosnien när hon var 15 år. Hon är gift med en bosniakisk man och har två barn. Hon jobbar och reser ofta till Bosnien på semestern. Innan kriget i Bosnien bodde hon i staden Banja Luka.

AM är 37 år och lämnade Bosnien när hon var 21 år. Hon har tagit kandidatexamen och jobbar. Hon är gift med en bosniakisk man och har två barn. Innan kriget i Bosnien bodde hon i staden Sanski Most.

AM är 31 år och lämnade Bosnien när hon var 14 år. Hon är gift med en bosniakisk man och har två barn. Hon har kandidatexamen och jobbar. Innan kriget i Bosnien bodde hon i staden Srebrenica.

Deltagarna i gruppen *Efterkrigsungdomar*:

SE är 29 år och har flyttat flera gånger innan han kom till Sverige. Han är gift med en bosniakisk kvinna. Föräldrarna är skilda och bor i Bosnien. Han har en yngre bror i Sverige. Han jobbar och reser regelbundet till Bosnien. Innan kriget i Bosnien bodde han i staden Bratunac.

EM är 22 år och ogift. Föräldrarna skilde sig under kriget och han bor med mamman. Han är anställd och har flyttat flera gånger innan han kom till Sverige. Han har en syster som är gift med en bosniakisk man. Innan kriget i Bosnien bodde han i staden Rogatica.

IS är 30 år. Han är gift med en bosniakisk kvinna och har ett barn. Pappan blev mördad under kriget i Bosnien medan mamman och två bröder bor i Bosnien. Han jobbar och reser regelbundet till Bosnien. Innan kriget i Bosnien bodde han i staden Vlasenica

ZA är 25 år och gift med en bosniakisk man. Hon har tagit magisterexamen och är arbetssökande. Hon har mamma, pappa, en bror och en syster här i Sverige. Innan kriget i Bosnien bodde hon i staden Mrkonjic Grad.

AS är 23 år och ogift. Hon är anställd och bor i Sverige med mamman och två bröder. Pappan blev mördad under kriget i Bosnien. Hon har två systrar som är gifta med bosniakiska män. Innan kriget i Bosnien bodde hon i staden Bratunac.

SE är 22 och ogift. Han/hon bor med mamman och en bror. Pappan blev mördad i kriget under Bosnien. Han/hon har slutat gymnasiet och jobbar extra. Innan kriget i Bosnien bodde han/hon i Srebrenica.

Deltagarna i gruppen *Efterkrigsföräldrar*:

ME är 46 år och har fem barn. Hennes man blev mördad i kriget i Bosnien. Hon bor med två söner och en dotter som är ogifta. Hon är anställd och innan kriget i Bosnien bodde hon i staden Bratunac.

HA är 48 år och frånskild. Hon bor med en son som är ogift och har en dotter som är gift med en bosniak. Hon är anställd och reser regelbundet till Bosnien. Innan kriget i Bosnien bodde hon i Tuzla.

SA är 37 och gift med en bosniakisk kvinna. Han har tre barn och är anställd. I kriget förlorade han en yngre bror och pappan. Innan kriget i Bosnien bodde han i staden Bratunac.

Fördelar och nackdelar med gemensamt ursprung som intervjuperson. Att ha ett gemensamt ursprung med intervjupersoner har sina för- och nackdelar. Ryen (2004) hävdar att forskaren kan ha problem med att komma innanför den kultur som han vill forska om men att det å andra sidan ofta är enklare att känna igen sig i den egna kulturen. Då jag är bosniak

och har kännedom om intervjupersonernas kulturella normer och värderingar, är det av stor vikt vid analysen av empirin. Forskaren har, enligt Ryen (2004), ofta problem med att skapa tillit i en främmande kultur och det kan ta tid. Forskaren kan bli manipulerad och indragen i spel som han inte förstår eller anar konsekvenserna av därför att han saknar kunskap om främmande kulturella normer och värderingar.

Procedur

Tillvägagångssätt. Alla intervjupersonerna är bosniaker och jag har fått kontakt med dem genom bosniaker som jag känner. Innan jag skickade ut min projektbeskrivning till intervjupersonerna kontaktade jag dem per telefon eller tog jag personlig kontakt med dem. Genom kontakten med de tre första intervjupersonerna i Malmö har jag fått information om andra bosniaker som motsvarade mina kriterier för undersökningen. På detta sätt tog jag kontakt med en del av intervjupersonerna, medan jag fick kontakt med övriga intervjupersoner via mina vänner. Ett problem uppstod med fyra av intervjupersonerna. Dessa samtyckte i vår första telefonkontakt att svara på mina öppna frågor men deras svar kom aldrig. Jag blev då tvungen att söka andra personer. Jag e-postade min projektbeskrivning till tio intervjupersoner och fick även svar via e-post. Till åtta av intervjupersonerna lämnade jag projektbeskrivningen personligt och på samma sätt lämnade de in skriftliga svar till mig.

Sphinx-Lexica. Enlig Sages (2002) är fenomenologin ett sökande efter betydelsen och efter hur betydelsen haft sin uppkomst. Fenomenologin är placerade i livsvärld och strävar efter att uppnå en deskription av livets värld som ett tidsrum. Betydelsen bottnar i en intersubjektiv kontext av engagerad aktion och språket. Sages och Jakobsdóttir (1999) anser att en livsvärld är där individen befinner sig, den situation där han eller hon agerar utifrån. Fenomenologin är sökandet efter en mening och meningen har sitt ursprung, detta ursprung hittas i livsvärlden. Medvetandet är avsiktligt och är alltid riktad genom ett objekt. I samband med detta har jag valt att göra analysen av självrapporterna i textanalysprogrammet Sphinx-lexica. Textanalysprogrammet Sphinx-lexica är ett dataprogram som gör analyser av texter. Syftet med textdataanalysen är att analysera text som ett ord, där målet blir att göra statistik av ords uttal och deras relation inom texten. Denna metod är baserad på lingvistisk struktur av texten utan någon interpretations inmatning eller förståelse från forskare (Sages & Jakobsdóttir, 1999). Analysen görs på följande sätt: Först matas intervjupersonernas självrapporter in i Sphinx-lexica programmet som vilar på en komplex matematisk teori och den beräknar hur ofta använda ord förekommer i texten. Den möjliggör att vi betraktar de mest förekommande

orden i självrapporterna, hur stor betydelse dessa har i texten och hur ofta orden förekommer i en text i relation till andra ord. Nedanstående bilder är urklipp (print-screens) ur dataprogrammet Sphinx-lexika.

Word	Count
Jag	365
och	331
att	328
det	237
var	182
som	172
i	170

Text snippet: Jag var i kriget i Bosnien från 1992 till 1995

Bild 1. Frekvenser för orden, illustration från Sphinx-lexika

Efter ords uträkning grupperas de ord som har liknande mening men stavas annorlunda.

Exempelvis är följande ord:

#kultur=kultur=kulturen=kulturer=kulturell

#anpassa=anpassa=anpassat=anpassningen=anpassas

Group	Count
#annan	16
#anpassa	11
#anser	4
#år	154
#arbete	6

Text snippet: Jag var i kriget i Bosnien från 1992 till 1995

Bild 2. Ord gruppering, illustration från Sphinx-lexika.

Sphinx-lexika programmet beräknar frekvens av ovanstående orden i varje självrapport.

WORDS/CAT	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	P9	P10
#ambulansen	0	0	3	7	5	0	2	2	3	2
#angripet	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0
#anlände	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
#annan	1	1	0	3	1	2	0	1	0	0
#anpassa	1	0	4	3	1	0	0	0	0	0
#anser	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
#år	4	10	5	17	11	8	5	5	2	9

Bild 3. Jämförelse för ordgrupper mellan deltagarnas självrapporter, illustration från Sphinx-lexika.

Den andra analysen i Sphinx-lexika programmet möjliggör att se hur stor betydelse ett ord har i texten. I följande meningar, som fungerar som exempel presenteras betydelsen av ordet *jobbet* i relation till andra ord.

att tänker om skolan och *jobbet* var jag tvungen

Jag *jobbar* i 9 år i Sverige och jag har inga problem att
ett liv i Sverige där jag *jobbar* och har det bra
inga flytt, inget byte av *jobb*

Var livrädd att jag ska *jobba* som vikarie

Bild 4. Ordet *jobbet* i texten i relation till andra ord, illustration från Sphinx-lexika

Detta hjälper forskaren att jämföra betydelsen av vissa ord i samband med andra ord i meningarna.

MCA – Meaning Constitution Analysis. Textanalysen MCA 4.3.0 - Meaning Constitution Analysis, som utvecklades av Roger Sages, använder den text som är skriven av personen själv med de ord och uttryck som personen själv valt. Textanalysen utgår ifrån, anser Sages och Hernfeldt (1999), att vi alla menar något med våra handlingar och våra ord, och vi uttrycker vår livsvärld via dem. Man bör betrakta fenomenet med så få förutfattade meningar som möjligt. Vidare anser författarna att man skall utelämna all sin tidigare kunskap och förväntning, vilket även är i enlighet med Husserls fundamentala ide av epoche. Denna idé av epoche syftar till en upphävning av den naturliga attityden. Allt detta för att erhålla en ren vision, så fri som möjligt från a priori-föreställningar om det studerade problemet. MCA metoden börjar med deltagarnas självrapporter utifrån en noggrann formulerad fråga av forskaren. Rapporten kan också vara baserad på en avskrift av personens muntliga berättelse. Enligt Sages och Hernfeldt (1999) identifierar metoden de mindre betydelseenheter i ett första steg med följande anledningar: a) att minska utrymme för okontrollerade tolkningar, b) att mindre betydelseenheter utökar sanningshalten och möjligheterna att validera analysen, c) att inom varje betydelseenhet kan de olika partiella intentionerna bli strukturerade i detalj, något som tydliggör hur individen konstruerar meningen.

Första steget i epochén innebär, enligt författarna, att dela in informanternas självrapport i mindre meningsenheter som ses i följande bild.

Unit	Meaning Unit
1	[J=P1]
2	Jag var i kriget i Bosnien
3	från 1992 till 1995.
4	I slutet av kriget
5	flydde jag till Tyskland
6	där jag stannade i 5 år.
7	När kriget började var jag 12 år gammal.
8	Kriget är en upplevelse
9	som man inte kan glömma lätt

Bild 4. Meningsenheter, illustration från MCA

Tillämpning av epoche är gjort på de resulterande betydelseenheter, och som resultat har vi en ren uttryckt betydelse och modaliteter. Modaliteter är de sätt vilka en individ upplever sin livsvärld och detta ger en förståelse för upplevelse- och erfarenhetsformer. Standardmodaliteterna som dataanalysprogrammet MCA-minerva innefattar är *Belief, Function, Time, Affect, Will, Property och Subject*. Modaliteter som vi ser i följande bild kan vara av olika art och uttrycka tro (absolut visshet, probabilitet, möjlighet, tvekan), funktion (signitiv, imaginativ eller perceptiv) och andra modaliteter med graden av vilja, tid, affekt osv..

Unit	Meaning Unit	Modality
1	Vi blev överfallna	a. doxa-affirmation b. perceptive c. past d. negative-retrospective e. none f. others g. we
2	av våra serbiska granne.	a. doxa-affirmation b. perceptive c. empty d. neutral e. none f. not stated g. one-all

Bild 5. Meningsenheter och modaliteter, illustration från MCA, a) belief, b) function, c) time, d) affect, e) will, f) subject.

Som resultat av andra stegen får man modalitets frekvenser, kartläggning och profiler som visas på följande tre bilder.

Modality	Category	Meaning Unit	Freq	R Freq
Affects	neutral	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	10	100,00%
Belief	doxa-affirmation	1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10	9	90,00%
	possibility	5	1	10,00%
Function	perceptive	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	10	100,00%
	my	2, 10	2	20,00%
Property	not stated	1, 3, 4, 5, 6, 7, 9	7	70,00%
	others	8	1	10,00%
Subject	I	1, 2, 5, 6, 10	5	50,00%
	unspecified	3, 4, 7, 8, 9	5	50,00%
Time	empty	1, 3, 4, 8	4	40,00%
	past	2	1	10,00%
Will	pres -> fut	5, 6, 7, 9, 10	5	50,00%
	engagement	1, 5, 6, 10	4	40,00%
	none	2, 3, 4, 7, 8, 9	6	60,00%

Bild 6. Modalitets frekvenser, illustration från MCA

Modality	Category	Meaning Unit	Freq	R Freq
Affects	neutral		10	100,00%
Belief	doxa-affirmation		9	90,00%
	possibility		1	10,00%
Function	perceptive		10	100,00%
	my		2	20,00%
Property	not stated		7	70,00%
	others		1	10,00%
Subject	I		5	50,00%
	unspecified		5	50,00%
Time	empty		4	40,00%
	past		1	10,00%
Will	pres -> fut		5	50,00%
	engagement		4	40,00%
	none		6	60,00%

Bild 7. Modalitets kartlägg, illustration från MCA

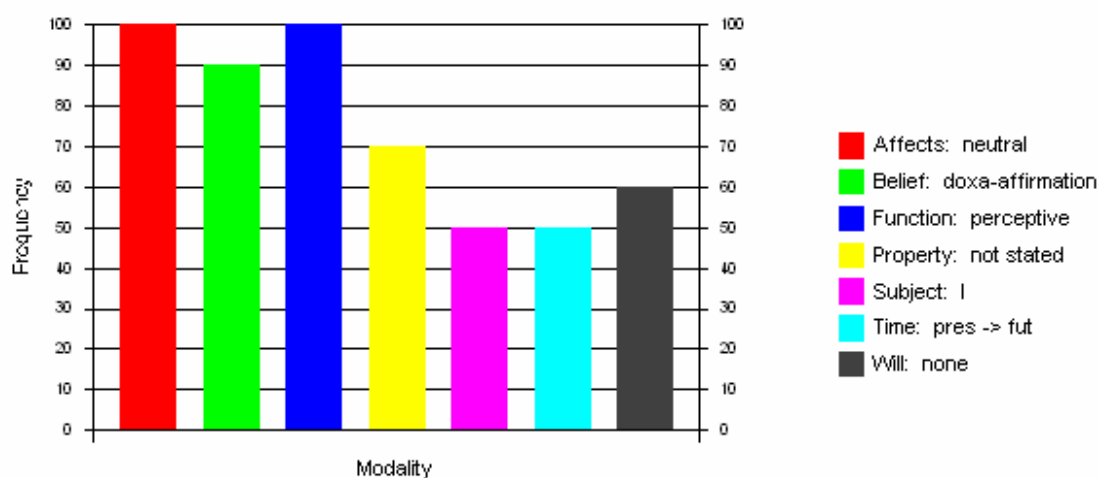

Bild 8. Modalitets profiler, illustration från MCA

I andra steget talar varje mening, som innefattas i den partiella intentionen, om en entitet. Entiteten är ord som kännetecknas av kvarvarande ord i partial intention. Dessa kvarvarande ord konstituerar ett predikat som uttrycker individens karaktäristiska sätt att tala om entiteten (Sages & Lundsten, 2004). När vi kopplar modaliteterna till sina respektive entiteter och predikatsgrupper får vi strukturen, det vill säga den fulla meningen. Den fulla meningen är, enligt författarna, den som individen svarat med genom sina ord på frågan, såsom frågan förstås av honom.

Jnit	Pure Meaning	Partial Intention	Entity	Predicate
1	Man försöker att lägga kriget bakom sig	man finns	man	som finns
		kriget finns	kriget	som finns
		man kan försöka	man	som kan försöka
		man kan lägga kriget bakom sig	man	som kan lägga
2	för att möjligen kunna gå vidare i livet,	försök finns	försök	som finns
		livet finns	livet	som finns
		man kan gå vidare	men	som kan gå vidare
		man kan gå vidare i livet	man	som kan gå
3	att helt enkelt inte tänka på det	det finns	det	som finns
		något kan vara helt enkelt	något	som kan var helt enkelt
		något kan inte vara helt enkelt	något	som inte kan vara helt enkelt
		man kan inte tänka på det	man	som inte kan tänka på det
4	som varit utan att blicka framåt.	framåt finns	framåt	som finns
		något kunde varit	något	som kunde varit
		man kan blicka framåt	man	som kan blicka framåt
5	Det är tragiska bilder	bilder finns	bilder	som finns
		tragiska bilder finns	tragiska bilder	som finn s
		bilder kan vara tragiska	bilder	som kan vara tragiska
		det är tragiska bilder	det	som är tragiska bilder
6	som förföljer en idag.	idag finns	idag	som finns
		något kan följa en idag	något	som kan följa en idag
		något följer en idag	något	som följer en idag
		en finns	en	som finns
7	Jag tror personligen att	jag finns	jag	som finn s
		jag kan tro	jag	som kan tro
		jag tror	jag	som tror
		personligen kan vara	personligen	som kan vara
		jag tror personligen	jag	som kan tro personligen

Bild 9. Meningsenheter, partial intention, entitet och predikat, illustration från MCA.

Stegen i MCA – Minerva kan sammanfattas enligt följande: Första steget i epochén är att bryta upp texten i meningsenheter. Efteråt ska epochén leda till att få fram de rena meningarna och modaliteterna. Till sist ska intentionsanalysen beskriva de partiella intentionerna. Detta görs för att få en förståelse av individens livsvärld och hur den omgivande världen utformas och upplevs.

Jag har inriktat studien på steg 1 och 2, det vill säga epochén och reduktionen. Stegen ger en full förståelse för hur de två grupperna bosniska ungdomar och de två grupperna föräldrar skiljer sig åt i de temana. Jag har tolkat resultaten uteslutande från dessa två stegen.

Etiska frågor. I projektbeskrivningen har intervjupersonerna fått information om syftet med mitt projekt och att resultatet kommer att användas endast till empiriskt material i min uppsats. De har också fått information om att deras namn blir helt anonyma med fingerade namn. Intervjupersonerna har även fått information om att det är endast jag som har tillgång till intervjumaterialet och att det kommer att förstöras efter att datainsamlingen sammanfattas och slutförts.

Validitet. Enligt Sages (2003) går analysmetoden MCA ut på en noggrann behandling av texten. Denna behandling tillåter att textens mening framträder opåverkat av forskaren. Individen är den som skapar mening av sina dagliga aktiviteter och blir så den enda tänkbara källan av mening. Endast en noggrann analys av meningen som den är konstruerad av det individuella subjektet kan, menar Sages, ge oss grunder för att kunna generalisera och klassificera på individuell nivå. Undersökningens validitet är hög när intervjupersonerna deltar frivilligt, de är engagerade och de använder egna ord och uttryck (Sages et al. 2002).

Resultat

Resultatet är indelat och presenteras under sex teman. I varje tema presenterar jag först resultaten från Sphinx-Lexica (**A**) och därefter resultaten från MCA-Minerva (**B**). Som inledningen i detta avsnitt presenterar jag teman som har utformats i början av analyserna i Sphinx-Lexica och MCA-Minerva.

A) I Sphinx-lexica dataprogram analyserade jag självrapporterna av 18 bosnier som var indelade i fyra grupper (se sidan 19-20). Följande tabell 1 visar teman tillsammans med exempel på ord som ingår i respektive tema och har en direkt synbar anknytning till teman. Tabellen visar också frekvensen av de ord som ingår i respektive tema.

Tabell 1. Ord grupperade i fyra teman.

Teman	Ord	Num.
Krigsupplevelser	Krigsupplevelse, kriget, döda, militären, skjuta, granater, tragiska, dog, skadade, hungriga, hungrig, drabbade, dödande, dör, hemska, farliga, granat, brända, dödade, hemska, tvungen, överleva, skrämde, beväpnade, skriker, skjutning, krig, angripna, skrek, angripet, mördas, tvungna, bomb.	272
Upplevelsers påverkan	Påverkan, glömma, lida, lider, minnena, minnen, minns, glömt, rädd, rädslan, minnet, rädsla, påverkas, präglas, sömnlöst, minne, påverkad, dåliga, glöm, dåligt, drömmer, vaknar, påverkar, sömnproblem, mardröm, drömma, dålig, påverkat, påverka, sorg, stressen, förvirrande, mardrömmar.	136
Identitet	Identitet, familjemedlemmar, kultur, tradition, familjer, kulturen, traditioner, familj, kulturer, identitet, bosnisk, bosniska, farföräldrarna, bosnier, ursprungslandet, muslimer, familjen, bosniakisk, kulturell, identitets, identiteten, ursprung, muslimska, familj, identitet.	138
Anpassningen i Sverige	Sverige, mångkulturellt, anpassa, jobbet, anpassat, svensk, svenska, svenskar, invandrare, integrera, anpassningen, jobbar, jobb, anpassas, svenskan, arbete, mångkulturell, jobba, arbeten, arbetskamrater, arbetsplatserna, integreras.	97

Följande tabell (tabell 2) visar hur ofta intervjupersonerna från de fyra grupper skriver ord i respektive teman.

Tabell 2. Ord jämförelse i respektive teman mellan grupperna, illustration från Sphinx-lexica.

WORDS/CAT	ungdomar efter kriget	föräldrar efter kriget	ungdomar före kriget	föräldrar före kriget	TOTAL
#krigsupplevelse	82	53	79	58	272
#identitet	40	13	43	42	138
#påverkan	34	25	49	28	136
#Sverige	40	8	28	21	97
TOTAL	196	99	199	149	643

B) Jag analyserade tolv texter (ses från tabell 3) med hjälp av dataprogrammet MCA – Minerva. Texterna bestod av meningar valda från intervjupersonernas självrapporter. I dessa meningar förmedlade intervjupersonerna något som handlade om deras eget uppfattning av respektive tema. Syftet med min forskning är att undersöka eventuella skillnader i krigsminnens påverkan på identitetens utformning mellan två grupper bosniakiska ungdomar. Med hänsyn till syftet gjorde jag jämförelsen mellan ungdomsgrupperna på teman krigsupplevelser, upplevelsers påverkan, identitet och anpassning till det svenska samhället. Jag gjorde också jämförelsen mellan föräldergrupperna på teman krigsupplevelser och föräldrarnas påverkan av krigsupplevelse och deras egen barnsuppfostran. I följande tabell 3 ses hur teman är jämförda mellan intervjupersonernas grupper i dataprogrammet MCA – Minerva:

Tabell 3. Teman jämförda mellan intervjupersonernas grupper.

Ordgruppteman	Jämförelse mellan grupper	
Krigsupplevelser	<i>Förekrigsungdomar</i>	<i>Efterkrigsungdomar</i>
Upplevelsers påverkan	<i>Förekrigsungdomar</i>	<i>Efterkrigsungdomar</i>
Identitet	<i>Förekrigsungdomar</i>	<i>Efterkrigsungdomar</i>
Anpassningen i Sverige	<i>Förekrigsungdomar</i>	<i>Efterkrigsungdomar</i>
Föräldrarnas krigsupplevelser	<i>Förekrigsföräldrar</i>	<i>Efterkrigsföräldrar</i>
Föräldrarnas påverkan av krigsupplevelse och deras egen barnsuppfostran	<i>Förekrigsföräldrar</i>	<i>Efterkrigsföräldrar</i>

Krigsupplevelser

Temat krigsupplevelser innehåller intervjupersonernas upplevelser av krig, bombanfall, dödande, hunger och att ha tvingats fly eller gömma sig för att överleva. De har varit drabbade av brist på elementära trygghetsbehov som mat, säkerhet och att kunna klara vardagen med risk att bli fängslade och dödade av angripare. De har upplevt separationer från familjemedlemmar, vänner och släktingar samt förluster genom att ha förlorat familjemedlemmar, vänner eller släktingar.

A) Den första analysen i Sphinx-Lexica visade att de två ungdomsgrupperna inte skilde sig betydligt åt i uttryckta ord inom temat krigsupplevelser. Efterkrigsungdomar som upplevde kriget i Bosnien uttryckte sig med enbart tre ord fler än förkrigsungdomar som lämnade Bosnien före eller omedelbart efter början av kriget. Men i den andra analysen i Sphinx-Lexica framkom andra aspekter, som inte var synliga i den första analysen i Sphinx-Lexica. I denna analys som handlade om betydelsen av de använda orden i meningar sågs att efterkrigsungdomarna uttryckte sig på följande sätt: ”*jag var*”, ”*jag hade sett*”, ”*jag såg*”, ”*jag hörde*” osv. Däremot uttryckte förkrigsungdomarna sig på följande sätt: ”*min far var i kriget*”, ”*jag har inte upplevt mycket av kriget*”, ”*man var långt borta från kriget*”, ”*varför vi måste fly från våra hem*” osv. Den viktiga aspekt som var synlig i den andra analysen i Sphinx-Lexica var att efterkrigsungdomarna uttryckte sig som direkta deltagare i kriget, medan däremot förekrigsungdomarna uttryckte sig som indirekta deltagare i kriget. Förkrigsungdomarna uttryckte kriget genom föräldrarnas, släktingarnas eller någon annans berättelse.

B) Analysen MCA-Minerva som utgår ifrån att vi alla menar något med våra handlingar och våra ord och uttrycker vår livsvärld via dem, har visat ett tydligare resultat som skiljer de två ungdomsgrupperna åt. Minerva-analysen visade att båda ungdomsgrupperna, i modaliteten ”Affect”, uttryckte sig i kategorin ”Negative-Retrospektive” som betydde att meningsenheterna var uttryckta med en negativ känsla mot det förflutna kriget (efterkrigsungdomarna i 72% av meningsenheterna och förkrigsungdomarna i 56% av meningsenheterna). Båda ungdomsgrupperna uttryckte meningsenheterna med 100% utan tvekan och med säkerhet på det de pratade om. Med 100% uttryckte de också fakta och att de talade i konkreta och specifika termer i meningsenheterna. Vidare specificerade de inte subjekt i sina meningsenheter. Inom modaliteten ”Time” uttryckte båda ungdomsgrupperna sig mest i kategorin ”Past” (84% respektive 70% av meningsenheter) som betyder att något har skett i det förflutna.

Upplevelsens påverkan

Temat upplevelsers påverkan innehåller hur kriget, bombanfall, dödande, hunger, osäkerhet, separationer, förlorande och förrinnande i Bosnien har påverkar intervjupersonerna. De bär fortfarande med sig de värsta bilderna från kriget i hemlandet. Vissa av intervjupersonerna lider av sömnproblem, har mardrömmar, drömmer om kriget, känner osäkerhet, känner rädsla, har blivit djup religiösa osv.

A) Första analysen i Sphinx-Lexica visade att efterkrigsungdomarna uttryckte sig i 15 ord, som ingick i temat upplevelsers påverkan, mindre än förekrigsungdomarna. I andra analysen framkom återigen aspekter som inte var synliga i den första analysen. Den andra analysen handlade om ords uttal i relation med andra ord inom texten. I samband med detta uttryckte efterkrigsungdomarna mest minnen av det som de själva upplevde: *”Det är tragiska bilder som förföljer en idag”, ”Bilder som jag ofta minns är bilder av min sårade kompis vid mig”, ”Det minnet som har orsakat mig klaustrofobi som jag lever med idag”*. Förekrigsungdomarna uttryckte minnen av det som hände deras land och de andra som var med i kriget: *”Nu i efterhand tänker jag ofta på det med sorg och undrar vilka människor var det som förlorade sina familjer och sitt liv”, ”Jag har svårt att glömma det som har hänt mitt land och folket där nere som har förlorat både syskon och föräldrar och släktingar”, ”Kriget har inte påverkat något psykiskt men man tänker ibland och det känns som en dröm”*.

B) Analysen MCA-Minerva visade att båda ungdomsgrupperna, i modaliteten ”Affect” uttryckte sig i kategorin ”Negative-Retrospektive” (efterkrigsungdomarna i 61% av meningsenheterna och förekrigsungdomarna i 40% av meningsenheterna). Detta betydde att meningsenheterna var uttryckta med en negativ känsla mot det förflutna kriget. Skillnader mellan de två ungdomsgrupperna fanns också i modaliteten ”Vill”. Efterkrigsungdomarna uttryckte sig i kategorin ”Engagement” i 45% av meningar medan förekrigsungdomarna uttryckt sig mest inom kategorin ”None” som betydde att inget tyder på vilja. I samband med tiden i vilken krigsupplevelsens påverkan ägde rum uttryckte sig båda grupperna mest i kategorin ”Present” som betydde att någonting tog plats i nutid (efterkrigsungdomar i 50% av meningsenheterna och förekrigsungdomarna i 27% av meningsenheterna). Båda ungdomsgrupperna uttryckte sig mest i kategorin ”Doxa-affirmation” inom modaliteten ”Belief”, vilket betydde att meningsenheterna var uttryckta med säkerhet och utan tvekan. Skillnad var att efterkrigsungdomarna uttryckte sig betydligt mer (72% av meningsenheter) än förekrigsungdomarna som uttryckte sig i 53% av meningsenheter.

Kulturell identitet

Faktum är att bosniaker före kriget bott i patriarkala familjer där släktingars närhet och auktoritära sammanhang dominerade. Idag, spridda över hela världen uppfostrar bosniaker sina barn i mångkulturella samhällen bärande på sina minnen av det förflutna kriget och sitt förstörda hemland. Detta tema behandlar intervjupersonernas syn på bosniakiska tradition, sin religion, sitt ursprung, barns uppfostran och kulturell överföring till nästa generationer bosniaker i Sverige.

A) Sphinx-Lexica analysen visade inte betydlig skillnad i uttryckta ord inom temat kulturell identitet mellan förkrigsungdomarna och efterkrigsungdomarna. De uttryckte sig bland annat på följande sätt: *"Din kultur och varifrån man kommer ska man inte glömma", "Man har mycket av den gamla kulturen", "Jag har tagit åt mig deras värderingar och syn på livet", "Jag känner fortfarande en stark koppling till mitt hemland och där jag kom ifrån"*.

B) Analysen MCA-Minerva visade att båda ungdomsgrupperna, i modaliteten "Affect" uttryckte sig i kategorin "Positive-Prospective" som betyder att meningsenheter är uttryckta med en positiv känsla mot framtiden (efterkrigsungdomarna i 50% av meningsenheterna och förkrigsungdomarna i 47% av meningsenheterna). Inom modaliteten "Belief" uttryckte sig båda ungdomsgrupperna i kategorin "Doxa-affirmation" som betyder att personerna är säkra på någonting (efterkrigsungdomarna i 70% och förkrigsungdomarna i 72% av meningsenheterna).

Anpassningen i Sverige

Temat anpassningen i Sverige innehåller intervjupersonernas syn på deras anpassning i det svenska samhället. Bosniaker bär med sig minnen av det förflutna kriget i hemlandet och ärvda traditionella normer och värderingar samtidigt som de lever i ett mångkulturellt samhälle där andra normer och värderingar gäller.

A) Första analysen i Sphinx-Lexica visade skillnad i uttryckta ord på temat anpassningen i Sverige. Efterkrigsungdomarna uttryckte tolv fler ord på temat än förkrigsungdomarna. Den andra analysen, som handlade om uttryckta ord i relation till andra ord inom texten, visade också på skillnad mellan de nämnda grupperna. Efterkrigsungdomarna uttryckte sig exempelvis på följande sätt: *"Man måste anpassa sitt levnadssätt", "Vi måste respektera denna kultur i vilket vi lever och anpassa sig", "Jag tycker om Sverige"* medan förkrigsungdomarna uttryckte sig exempelvis på följande sätt: *"Idag har jag byggt upp ett liv i Sverige där jag jobbar och har det bra", "Min vardag präglas av såväl bosnisk som svensk kultur", "Trots att jag har bibehållit väldigt mycket av min kultur så har jag även anpassat mig till det svenska samhället"*.

B) Skillnad mellan de två nämnda grupper visade även analysen i MCA-Minerva. I modaliteten "Affect" uttryckte båda grupperna sig i kategorin "Positive-Prospective" som betydde att meningsenheterna var uttryckta med en positiv känsla mot framtiden. Efterkrigsungdomarna uttryckte sig i 86% av meningsenheterna medan förkrigsungdomarna uttryckte sig i 45% av meningsenheterna. I modaliteten "Belief" uttryckte efterkrigsungdomarna sin anpassning till Sverige som möjlig i högre utsträckning, medan förkrigsungdomarna i högre utsträckning uttryckte sig som säkra på detta. I modaliteten "Function" föreställde efterkrigsungdomarna sig anpassningen medan förkrigsungdomarna uttryckte fakta och talade i konkreta och specifika termer om anpassningen. Inom modaliteten "Time" uttryckte efterkrigsungdomarna sig mest i kategorin "Present" som betydde att någonting tog plats i nutiden medan förkrigsungdomarna inte uttryckte tidsdimension. Inom modaliteten "Will" talade efterkrigsungdomarna med engagemang om anpassningen i Sverige och förkrigsungdomarna sade inte något som indikerade på någon vilja.

Föräldrarnas krigsupplevelser

Detta tema innehåller föräldrarnas upplevelse av kriget i Bosnien. Vissa av dem har fått barn före kriget eller under kriget i Bosnien. De har varit tvungna att kämpa för sitt och sina barns liv under fruktansvärda villkor.

A) I den första analysen i Sphinx-Lexica använde förkrigsföräldrarna fem fler ord, som ingick i temat, än efterkrigsföräldrarna. I den andra analysen i Sphinx-Lexica framkom aspekter som inte var synliga i den första analysen såsom i fallet med de två ungdomsgrupperna. Efterkrigsföräldrarna uttryckte sig som direkta deltagare i kriget på följande sätt: "Vi hade", "jag kunde inte sova", "Många var döda" osv. Förkrigsföräldrarna uttryckte sig som indirekta deltagare i kriget och på följande sätt: "De nära och kära som var kvar", "Människor som var", "Där var" osv.

B) Minerva-analysen visade att båda föräldergrupperna, i modaliteten "Affect", uttryckte sig i kategorin "Negative-Retrospektive" som betydde en negativ känsla riktad mot det förflutna (efterkrigsföräldrarna i 70% av meningsenheterna och förkrigsföräldrarna i 50% av meningsenheterna). Minerva-analysen visade också att efterkrigsföräldrarna uttryckte sig i fler faktatermer och konkreta och specifika termer än förkrigsföräldrarna (i 100% av meningsenheterna respektive i 88% av meningsenheterna) inom modaliteten "Function".

Föräldrarnas påverkan av krigsupplevelse och deras egen barnsuppfostran

Temat innehåller hur föräldrarnas upplevelser påverkar deras barnsuppfostran i Sverige med hänsyn till kulturell identitet. Föräldrarna bär å ena sidan med sig de värsta bilderna från kriget i hemlandet och har å andra sidan ett stort ansvar för barnsuppfostran och för överföringen av kulturella normer och värderingar. I Sverige bor familjerna under andra villkor än i sitt hemland och barnen ska anpassa sig för det svenska mångkulturella samhället.

A) Den första analysen i Sphinx-Lexica visade på skillnad i antalet uttryckta ord inom temat krigsupplevelsens påverkan mellan de två föräldragrupperna. Förkrigsföräldrarna uttryckte tre fler ord än efterkrigsföräldrarna. Med hänsyn till ordens relation till andra ord inom texten sågs också en skillnad mellan de två föräldragrupperna. Efterkrigsföräldrarna uttryckte sig exempelvis på följande sätt: *"Jag drömmer och känner doft av blod"*, *"Jag är rädd för mina barn när de går ut, undrar alltid om det ska hända dem något hemskt"*. Förkrigsföräldrarna uttryckte sig exempelvis på följande sätt: *"Minnena lever kvar idag men man måste gå vidare i livet"*, *"Jag har blivit djup religiös"*. Efterkrigsföräldrarna uttryckte en påverkan från sina egna upplevelser i kriget medan förkrigsföräldrarna inte nämnde något om konkreta upplevelser i kriget.

B) MCA-Minerva analysen på temat föräldrarnas påverkan på barnsuppfostran visade att de båda två föräldergrupperna mest uttryckte att deras barn skulle bli påverkade i framtiden när det gäller den kulturella identiteten. Minerva-analysen visade också att förekrigsföräldrarna uttryckte sig mer utan tvekan och att de var mer säkra på sina uttalelser än efterkrigsföräldrarna (i 77% av meningsenheter respektive i 55% av meningsenheterna). Det visades att efterkrigsföräldrarna i större utsträckning uttryckte sig i faktatermer och talade i konkreta och specifika termer (i 55% av meningsenheterna), medan förkrigsföräldrarna mest föreställde sig något i deras meningsenheter (i 52% av meningsenheterna).

Diskussion

Temapunkter

Krigsupplevelser. De två ungdomsgrupperna, nämligen efterkrigsungdomarna och förkrigsungdomarna, har inte upplevt kriget i hemlandet på samma sätt. Efterkrigsungdomarna har befunnit sig i krigszonen och direkt upplevt kriget medan förkrigsungdomar har lämnat Bosnien före eller omedelbart efter början av kriget och de har mer indirekt upplevt kriget. I samband med detta har Christianson (1994) i sin forskning kommit fram till att barn drabbas av katastrofer direkt genom att själva uppleva de traumatiska ögonblicken, genom att bli vittne, men också indirekt genom att

familjemedlemmar varit utsatta. Tvångsförflyttningen från hemlandet och föräldrarnas oro över situationen i Bosnien har lämnat ett starkt intryck hos förkrigsungdomarna. Christiansons (1994) forskning har också visat att flyttningar, särskilt upprepade flyttningar och de vuxnas oro som speglar sig i deras reaktioner genast tas upp av barnet och är starka upplevelser för barn. En annan tidigare diskussion (Mead, 1976) har dragit slutsatser att barn intar den generaliserade andras. Mead påpekar att det som försiggår i spelet försiggår i barnets liv hela tiden.

Effekterna av tvångsförflyttningen från hemlandet och föräldrarnas oro har förkrigsungdomarna inte bevarat i sina minnen lika starkt som efterkrigsungdomarna som direkt har upplevt kriget. I samband med detta anser Christianson (1994) att de svåra och många gånger våldsamma upplevelser som barn får under krig ger djupa effekter på barns utveckling och att traumatiska upplevelser orsakade av krig påverkar barn, båda på kort och lång sikt. Vidare menar han att traumatiska intryck bevaras lika bra, ibland till och med bättre i barns minnen än i vuxnas. Enligt Böhms (1981) forskning har barnens känslighet att göra med den verkliga upplevelsen. Upplevelsen av bombanfall och beskjutning som innebär förstörelse av hus och egendom, fysiska skador och död.

Skillnaden i krigsupplevelser mellan de två ungdomsgrupperna ses också i sambanden med de använda orden. Efterkrigsungdomarna uttrycker ord från egna upplevelser och använder subjektet JAG. Förkrigsungdomarna däremot uttrycker snarare ord från upplevelser av andra och subjektet i deras meningar är någon annan t ex en släkting eller granne.

I efterkrigsungdomarnas grupp har tre ungdomar förlorat sin pappa i kriget och två ungdomars föräldrar har skiljt sig under kriget. I förkrigsungdomarnas grupp har bara en ungdom förlorat sin pappa i kriget medan föräldrar till andra ungdomar inte har varit i kriget i Bosnien. Enligt Böhms (1981) forskningsresultat är familjens splittring under ett krigstillstånd orsaken till att balansen inom familjen förskjutits. Frånvaron av fadern kan bli till en starkt laddad fantasibild hos barnen samtidigt som fadern för in sina egna traumatiska erfarenheter av kriget vilket kommer att påverka familjens fortsatta liv. Vidare menar Böhm att de faderlösa familjerna har en viss tendens att leva mer tillbakadragna än de återförenade som får förbättrade kontaktytor gentemot det omkringliggande samhället.

Upplevelsens påverkan. Resultatet i föregående tema har visat att en av skillnaderna mellan ungdomarna i de två grupperna är sättet på vilket de har upplevt kriget i hemlandet. Efterkrigsungdomarna har upplevt kriget direkt medan förkrigsungdomarna har upplevt kriget indirekt. Resultatet av undersökningen på temat upplevelsens påverkan visar också på

skillnaden mellan de två ungdomsgrupperna. Efterkrigsungdomarna uttrycker påverkan av egna upplevelser från kriget i JAG-form medan förkrigsungdomarna uttrycker påverkan av det som har hänt till någon annan, deras folk eller deras hemland. Resultatet av detta är att efterkrigsungdomarna uttrycker betydligt mer negativ påverkan av kriget än förkrigsungdomarna. Krigsupplevelserna har resulterat i klaustrofobi, mardrömmar, osäkerhet, rädsla, sömnlöst och förvirring hos vissa av efterkrigsungdomarna. Direkta upplevelser av kriget är, enligt Freedy och Hobfoll (1995) en skräckinjagande erfarenhet som anstränger varje fysisk och psykologisk resurs och lämnar ett oförglömligt spår på psyket långt efter krigets slut. Detta skiljer sig, menar författarna, från många andra traumatiska livshändelser med sin långvariga intensitet. I samband med detta menar Christianson (1994) att barns reaktioner på många sätt liknar de vuxnas reaktioner. På samma sätt som vuxna reagerar barn med starka känslor på synintryck, luftföroreningar och andra sinnesintryck som associeras med den traumatiska upplevelsen.

Kulturell identitet. Bosniakiska ungdomar har med kriget i hemlandet upplevt stora förändringar i sitt sätt att leva. I Sverige splittras deras identitet mellan två kulturer. På grund av detta hamnar, enligt Ahmadi et al. (2003), ungdomar i en kris som han kallar kulturtillhörighetskris. Med detta menas att ungdomar befinner sig mellan stark bundenhet till hemlandet och de krav som det nya samhället ställer på dem, särskilt bland ungdomar som tillhör traditionella familjer. Bosniakiska ungdomar från båda grupperna semestrar regelbundet i Bosnien och påminns om vilka de egentligen är. I Sverige påminns dem ständigt av föräldrarna och släktingarna om den förflutna tiden i hemlandet och deras plikt att föra vidare traditionella normer och värderingar. Intervjupersonerna jämför sin tradition med majoritetens tradition och vanor i Sverige och de kan tydligt se skillnader som håller de fast vid sin tradition. Det är orsaken till varför de gifter sig med medlemmar från samma etniska grupp.

Anpassningen i Sverige. Bosniakiska ungdomar i Sverige är långt borta från Bosnien och deras anpassning till det svenska samhället kräver ett nytt beteende i denna miljö. Modernitetens framväxt och nya aktiviteter har gjort att de har ändrat sin relation till religionen, till familjen, äktenskapet och andra institutioner. Skillnaden mellan de bosniakiska ungdomarna i de två grupperna på temat anpassningen i Sverige beror framför allt på vistelsens längd i Sverige. Förkrigsungdomarna har emigrerat till Sverige före eller omedelbart efter början av kriget i Bosnien 1992. De pratar både det svenska språket och sitt

modersmål. De går i skolan eller arbetar och vissa av dem har familjer här i Sverige. Med andra ord har de anpassat sig till det svenska samhället och med detta har de också anpassat kulturella normer och värderingar. Efterkrigsungdomarna har kommit till Sverige efter 1995 och de talar också både svenska och sitt modersmål. De går i skolan och arbetar. De ser anpassningen som möjlig på grund av att de ha varit en kortare tid i Sverige än förkrigsungdomarna. Mead (1976) anser att individen ständigt vänder tillbaka till sin sociala grupp och i varje anpassning till en viss omgivning blir individen annorlunda och genom detta påverkas även omgivningen som individen anpassar sig.

Föräldrarnas krigsupplevelser. Förkrigsföräldrarna har kommit till Sverige före eller omedelbart efter början av kriget i Bosnien. De har upplevt kriget genom tvångsflyttningen från hemlandet, genom separationer från familjemedlemmar, vänner och släktingar, genom media, genom kontakter med personer som har kommit från krigszonen och genom att de har förlorat sina nära och kära. Medan kriget i Bosnien var i full gång var de utanför Bosnien tillsammans med sina barn. Efterkrigsföräldrarna har upplevt kriget i Bosnien och de har kommit till Sverige efter 1995. De har upplevt dödande, hunger, osäkerhet, risk att bli fängslade och dödade och framför allt har de varit oroade för sina barn. Efterkrigsföräldrarna uttrycker ord från egna upplevelser och använder subjektet i JAG- eller Vi-form medan förkrigsföräldrarna uttrycker andra människors upplevelser och använder subjektet i DE-form. Som resultat av de direkta upplevelserna från kriget uttrycker efterkrigsföräldrarna betydligt mer negativa känslor mot det förflutna kriget i Bosnien än förkrigsföräldrarna.

Föräldrarnas påverkan av krigsupplevelser och deras egen barnsuppfostran. Krigschocken är en välkänd reaktion på en överväldigande upplevelse av dödsfruktan, hjälplöshet och kaos (Cullberg 2003). Krigsupplevelser från Bosnien har lämnat spår i intervjupersonernas minne oavsett om de upplevt kriget direkt eller indirekt. Skillnaden mellan dessa två grupper ses i de uttryckta meningarna. Med hänsyn till att efterkrigsföräldrarna direkt har upplevt kriget uttrycker de påverkan av egna upplevelser från kriget medan förkrigsföräldrarna mer uttrycker den individuella påverkan av kriget i Bosnien. Skillnaden finns också i psykologiska följderna av krigsupplevelser. Efterkrigsföräldrarna har mardrömmar och de är rädda även i dag att något ska hända deras barn. Förkrigsföräldrarna har inte uttryckt att de har särskilda personliga problem av krigsupplevelser. Det är bara en förälder som har uttryckt att hon har blivit djup religiös efter kriget.

Resultatet visar att föräldrar i de båda grupperna mest uttryckte att deras barn kommer att vara påverkade i framtiden när det gäller trauman och den kulturella identiteten. McGoldricks och Carters (1989) anser att familjeattityder, tabuföreställningar, förväntningar och särskilt trauman förs vidare över generationer. Författarna skriver att kulturella faktorer spelar huvud roll i denna överföring. I samband med detta har föräldrarna uttryckt sig på följande sätt: *"De måste veta vem de är och vilka hemska saker har hänt deras folk", "Jag vill att de vet vem de är", "Jag vill att de följer bosniakiska tradition och kultur och särskild religion", "Jag försöker lära mina barn det mina föräldrar lärde mig", "Jag kommer att lära mina barn så mycket jag kan om min kultur och religion", "De är medvetna att de har ett annat ursprung än svensk men de måste också känna Sverige som sitt land"*. Båda föräldragrupperna uttrycker vilja och avsikt att lära sina barn bosniakisk tradition och kultur samt diskutera det som har hänt dem.

Sammanfattning och avslutande reflektioner

Syftet med denna uppsats har varit att undersöka eventuella skillnader i krigsupplevelsers påverkan på identitetens utformning mellan två grupper bosniakiska ungdomar. Det handlar om de bosniaker som har emigrerat till Sverige före eller omedelbart efter början av kriget i Bosnien 1992 och de som har upplevt kriget och har kommit till Sverige efter 1995.

Datansamlingen i min uppsats har skett genom kvalitativ metod nämligen intervjuer som självrapporter genomå öppna frågor. Dessa data har jag efteråt analyserat genom två textanalysprogram, Sphinx-lexika och MCA – Meaning Constitution Analysis.

Efterkrigsungdomarna har direkt upplevt kriget i Bosnien genom bombanfall, dödande, hunger, osäkerhet, risk att bli fångslade och dödade och de har förlorat sina nära och kära. Deras upplevelser av kriget är betydligt starkare än de upplevelser som förkrigsungdomarna har som mer indirekt upplevt kriget genom tvångsförflyttningen från hemlandet, separationer från familjemedlemmar, vänner och släktingar, föräldrarnas och släktingarnas berättelse om kriget i Bosnien och genom att de också har förlorat sina nära och kära.

Krigsupplevelser från hemlandet har lämnat ett oförlömligt spår på psyket hos ungdomarna i båda grupperna. Efterkrigsungdomarna har uttryckt en betydligt mer negativ påverkan av kriget än förkrigsungdomarna just på grund att de direkt har upplevt kriget. Krigsupplevelser har resulterat i klaustrofobi, mardrömmar, osäkerhet, rädsla, sömnlöst och förvirring hos vissa av efterkrigsungdomarna. Förkrigsungdomarnas påverkan av kriget var indirekt och den har berott på föräldrarnas och de andra vuxnas oro som har bevarats i deras

minne.

Ungdomar från de båda grupperna glömmer inte sin kultur och varifrån de kommer för att de konstant påminns av sina föräldrar och släktingar. De pratar bosniakiska språket, de semester regelbundet i Bosnien och de gifter sig med bosniaker.

Bosniakiska ungdomar från båda grupperna har anpassat sig till det svenska samhället. De pratar det svenska språket, de går i skolan eller har gått ut skolan och jobbar. Skillnaden i anpassningen mellan de två ungdomsgrupperna framkommer framförallt beroende av vistelsens längd i Sverige. Efterkrigsungdomarna som är i Sverige en kortare tid upplever anpassningen och omgivningen annorlunda än förkrigsungdomarna som är i Sverige en längre tid.

Skillnader och likheter finns också mellan de två grupperna av föräldrarna. Efterkrigsföräldrarna känner en betydligt mer negativ känsla mot det avslutade kriget i Bosnien och de är påverkade av egna upplevelser från kriget medan förkrigsföräldrarna är mer indirekt påverkade av kriget i Bosnien. Föräldrarna i bägge grupperna tycker att barn blir påverkade av deras krigsupplevelser. De påminner och lär sina barn de bosniakiska traditionella normerna och värderingarna.

Begränsningar med studien

Syftet med undersökningen var att undersöka eventuella skillnader i krigsupplevelsers påverkan på identitetens utformning mellan två grupper bosniakiska ungdomar. Det handlar om de bosniaker som emigrerade till Sverige före eller omedelbart efter början av kriget i Bosnien 1992 och de som har upplevt kriget och har kommit till Sverige efter 1995. I den förstnämnda gruppen bosniaker ingår deltagare som har upplevt några månader av kriget genom tvångsflyttningen, separationer från familjemedlemmar, vänner och släktingar. Resultatet kunde kanske ha visat en tydligare skillnad mellan de två nämnda ungdomsgrupper om deltagarna i gruppen förkrigsungdomarna inte upplevt början av kriget eller om jämförelsen gällt bosniaker som har emigrerat till Sverige före 1992.

Jag har använt de standardmodaliteter som ingår i dataprogrammet MCA och det har funnits vissa begränsningar i valet av vilka modalitetsdefinitioner jag använt för respektive meningsenheter.

Vidare forskning

Bosniakiska ungdomar som bor i Sverige är långt borta från sitt hemland och med minnena av kriget uppfostras de att anpassa sin kulturella identitet till det svenska mångkulturella samhället. Deras föräldrar känner förpliktelse mot den äldre generationen och dem som blev mördade i kriget i Bosnien att föra bosniakernas identitet vidare till nästa generation. Ungdomarna som har deltagit i den här studien kommer förmodligen att göra sin plikt och bevara en del traditionella normer och värderingar genom anpassningen till det svenska mångkulturella samhället. Frågan som återstår för oss är att se om generationen efter dessa ungdomar kommer att följa i de intervjuades spår? Kommer de att bli påverkade av kriget i Bosnien och föräldrarnas krigsupplevelser? Kommer de i sin tur att göra sin plikt och känna sig som bosniaker?

Referenser

- Ahmadi, Nader. (red.) (2003). *Ungdom, kulturmöten, identitet*. Stockholm: Liber.
- Angel, Birgitta & Hjern Anders (1992). *Att möta flyktingbarn och deras familjer*.
Lund: Studentlitteratur.
- Böhm, T., Gustafsson, L. H. & Lorin, H. (1981). *Barn under krigs och katastrofförhållanden*.
Stockholm: Huvudavd. 5, Försvarets forskningsanstalt.
- Carmil, D. & Breznitz, S. (1991). Personal trauma and world view – Are extremely stressful experiences related to political attitudes, religious beliefs and future orientation?
Journal of Traumatic Stress, 1991, 4:393-405
- Carter, B. & McGoldrick M. (red.)(1989). *The Changing family life cycle*. Atlanta, Georgia:
By Allyn and Bacon.
- Christianson, S-Å. (1994). *Traumatiska minnen*. Båros: Natur och Kultur.
- Cullberg, Johan (2003). *Kris och utveckling*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Erikson, H. E. (1964). *Insikt och ansvar*. Printed in Sweden, Uddevalla: Svegea.
- Erikson, H. E. (1978). *Identity and the Life Cycle*. New York. W.W. NORTON.
- Freedly, R. J. & Hobfoll E. S. (1995). *Traumatic Stress; from theory to Practise*; New York
and London
- Frisen, A. & Hwang, P. (2006). *Ungdomars identitetsutveckling*. Stockholm: Natur och
Kultur.
- Giddens, A. (2003). *En skenande värld*. Kristianstads: Bocktryckeri AB.
- Giddens, A. (2007). *Sociologi*. Lund: Studentlitteratur AB.
- Imamovic, M. (1998). *Historija bosnjaka*. BiH. Sarajevo.
- Kivling, B. G. (2002). *Post-Traumatic Reactions and Life Situation in Exile. A
study of refugees from the former Yugoslavia during psychiatric treatment and attree-
year follow-up*. Umeå: Department of Psychology.
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Magnusson, K. (1993). *Den bosniska tragedin*. Kalmar: KalmarSund.
- Mead, G. H. (1976). *Medvetande, jaget och samhället*. Lund: Argos Förlag AB.
- Mehlum, L., & Weisæth, L. (red.). (1997). *Människor, trauman och kriser..* Borås:
Bokförlaget Natur & Kultur.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological Research Methode*. California: By Sage
Publications, Inc.
- Ryen, A. (2004). *Kvalitativ intervju- från vetenskapsteori till fältstudier*. Malmö: Liber
ekonomi.

- Sages, R & Hernfeldt-Dahl, P. (1999). *En fenomenologisk analysmetod inom arbetslivsforskning*. Ingår i: *Kvalitativa metoder i arbetslivsforskning / Jitka Lindén, Gunnela Westlander, Gunnar Karlsson (redaktörer)*. - Stockholm : Rådet för arbetslivsforskning.
- Sages, R & Jakobsdóttir, Y (1999). Phenomenological research method in intercultural psychology. *Papers and Articles on Meaning Constitution Analysis*. Lyon: L'Interdisciplinaire.
- Sages, R.B, Lundsten, J., Lahlou, M., Kurc, A. & Moscarola, J. (2002). New methods and approaches in the study of values for management decision making. Warszawa: ISSWOV Congress.
- Sages, R. (2003). Truth as unveiling. I J.Lindén, P. Szybek (Red.), *Validation of Knowledge Claims in Human Science*. Lyon: L'interdisciplinaire
- Sages, R & Lundsten, J. (2004). *The ambiguous nature of psychology as science and its bearing on methods of inquiry*. In press in Lahlou, M. & Sages, R. B. (Eds.), *Méthodes et Terrains de la Psychologie Interculturelle*. Limonest, Lyon: L'Interdisciplinaire.
- Weber, M. (1983). *Ekonomi och samhälle*, Lund, Argos.
- Widerberg, K. (2002). *Kvalitativ Forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Ålund, A. (red) (1998). *Mot ett normalt liv*. Lund: Studentlitteratur.

Bilaga 1 - PROJEKTBEKRIVNING

Jag heter Fikret Cvrk och jag är i slutskedet av min utbildning till personalvetare vid psykologiska institutionen i Lund. Jag skriver kandidatuppsats nu under våren 2009 med univ. lektor Roger Sages som min handledare och undrar om Ni är intresserade av att delta i min undersökning om *krigsminne påverkan på identitets utformning hos bosniakiska ungdomar i Sverige*.

Den förändring av vår värld som kallas globalisering och som innebär förflyttningen av människor, varor och kapital över jorden, har på kort tid orsakat stora förändringar i livsvillkoren för grupper av människor. Globaliseringen medför att tidigare stabila kulturella sammanhang är nu i ständig upplösningen medan det mångkulturella samhället är i framväxten.

Som en följd av kriget i Bosnien och Hercegovina har de bosniska flyktingarna förändrat den vardag och den miljö de levte i Bosnien. Den sociala, ekonomiska och kulturella situationen har också förändrats och många bosniska familjer lever i marginalisering spridda över hela världen.

Kriget är en fasansfull erfarenhet som anstränger varje fysisk och mental resurs och kvarlämnar en oförglömlig spår på själsliv långt efter att kriget är stoppad. Detta skiljer sig från många andra traumatiska livs händelser i långvariga intensiteten.

Med tanke på dessa upplevelser, som bosniaker har från kriget gör att det blir intressant att undersöka hur minnen av förflutna kriget påverkar bosniakiska ungdomars utformning av identitet och deras anpassning till det svenska samhället. Mitt syfte med denna forskning är att undersöka eventuella skillnader i krigsminnen påverkan mellan två grupper bosniakiska ungdomar nämligen de som har upplevt kriget i Bosnien och har kommit till Sverige efter 1995 och de som har emigrerat till Sverige före eller omedelbart efter början av kriget 1992.

Jag behöver, för att kunna genomföra min analys, få in så mycket som möjligt upplevelser angående krigsminne påverkan på Er. Ditt svar kommer att behandlas strikt konfidentiellt enligt reglerna för persondatauppgifter i datalagen. Jag kommer att använda mig av en textanalys, med hjälp av den av Roger Sages utvecklade datorstödet MCA 4.3.0 - Meaning Constitution Analysis, där texten är skriven av personerna själva med de ord och uttryck de själva väljer. Textanalysen utgår ifrån att vi alla menar något med våra handlingar och våra ord, och uttrycker vår livsvärld via dem.

Tack på förhand,

Om det är något ni undrar över, får ni gärna kontakta mig eller min handledare.

Fikret Cvrk
0736281855
vraca92free@hotmail.com

Roger Sages, F.D., (handledare)
046-2228756
roger.sages@psychology.lu.se

Var snäll och fyll i följande uppgifter innan du besvarar frågeställningen.

Man

Kvinna

Hur gammal är du? _____

När har du utvandrat från Bosnien och Hercegovina? _____

För att få besvarat syftet med min uppsats är jag intresserad av

- Dina upplevelser av kriget i Bosnien 1992-1995. (Beskriv dina egna upplevelser under kriget eller upplevelser av kriget medan du befann sig utanför Bosnien och Hercegovina, 1992-1995).
- Hur ofta tänker du om det förflutna kriget? Vilka är starkaste bilder du minns idag?
- Hur påverkad är du av krigsminnen när det gäller uppbyggnad av din identitet i ett mångkulturellt samhälle som Sverige? Hur bygger du din identitet i Sverige? I vilken utsträckning håller du dig dina föräldrars kultur. (Om du är förälder, påverkar dessa krigsminnen ditt barns uppfostran när det gäller kulturell identitet).

Du får uttrycka dig precis som du vill, utan att bekymra dig om stavning osv. vilket är helt oviktigt i detta sammanhang. Skriv ner ditt svar på de två A4-sidor, tillhandahållna med denna text.